

Prijedlog kronološko-stilske periodizacije ranosrednjovjekovne umjetnosti u Hrvatskoj

---

Marasović, Tomislav

Source / Izvornik: **Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti, 2004, 23 - 31**

Conference paper / Rad u zborniku

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:254:115054>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-27**

Repository / Repozitorij:

[PODEST - Institute of Art History Repository](#)

Prijedlog kronološko-stilske periodizacije ranosrednjovjekovne umjetnosti u Hrvatskoj

Graditeljska i umjetnička topografija Dalmacije i Istre pokazuje jednu od najvećih regionalnih koncentracija crkava ranoga srednjeg vijeka u Europi, znakovitu po bogatstvu tipova i oblika te po iznimno vrijednim sačuvanim primjerima predromaničke arhitekture.¹ Liturgički namještaj tih crkava odlikuje se plitkoreljefnim ukrasom koji je i sa šireg, europskog stajališta, važan kako po raznovrsnosti pleternih motiva, tako i po okolnosti što je veliki broj reljefa popraćen natpisima, a oni, u mnogim slučajevima obilježeni godinama ili imenima donatora, omogućavaju precizno datiranje pa pridonose istraživanju ranosrednjovjekovne kronologije.

Zahvaljujući podacima što ih pružaju takva »unutrašnja« vrela, isto kao i »vanjskim« izvorima, tj. arhivskim podacima i komparativnoj građi datiranih građevina i skulpturalnih dijelova iz drugih europskih regija, moguće je danas, nakon više od jednog stoljeća istraživanja tog razdoblja hrvatske umjetnosti, uspostaviti relativno čvrstu kronologiju njezina razvitka.²

U okviru vremenskog raspona između VII. i XI. stoljeća predložio sam kronološku klasifikaciju ranosrednjovjekovne umjetnosti u Hrvatskoj zasnovanu uglavnom na graditeljskoj i kiparskoj baštini i razlučio 4 osnovna razdoblja. To su:

1. pretkarolinško razdoblje u VII. stoljeću i u prvoj polovici VIII. stoljeća
2. karolinško razdoblje od sredine VIII. do kraja IX. stoljeća
3. zrela predromanika otonskog razdoblja u X. stoljeću
4. kasna predromanika i protoromanika u XI. stoljeću.

1. Pretkarolinška umjetnost u VII. i u prvoj polovici VIII. stoljeća

Početak prvog razdoblja obilježava avarsko-slavenski nalet u VII. stoljeću u kojem su porušeni neki od antičkih gradova bizantske Dalmacije, uključujući i Salonu kao sjedište velike istočnojadranske crkvene metropolije.

Uz posljednju fazu života Salone vezana su i djela klesarske radionice koja se mogu smatrati najranijim primjerima ranosrednjovjekovne plastike, odnosno prijelaznim likovnim govorom između starokršćanskog i predromaničkog kiparstva. Ranijoj fazi Crkve sv. Marte u Bijaćima pripadali su reljefi

na kojima starokršćanski motivi i simboli poprimaju početni izraz predromaničke stilizacije (I, A, B).³ Niz vrlo sličnih motiva i iste obrade na pluteju iz Crkve sv. Andrije na Čiovu upućuje na zaključak o istoj klesarskoj radionici (I, C),⁴ kojoj je blizak je i plutej iz Gale kraj Trilja (I, D).⁵ I sama arhitektura Crkve sv. Andrije nosi ista obilježja prijelaza od starokršćanske graditeljske tradicije na predromanički uzdužni jednoapsidni tip.⁶

Vrlo je kontroverzno datiranje osnutka Splita i njegove nadbiskupije u Dioklecijanovoj palači i kreće se od vezivanja tog događaja neposredno uz rušenje Salone, dakle oko sredine VII. stoljeća⁷ do preskakanja tzv. »stoljeća tame«, pri čemu bi od prestanka života u dalmatinskoj metropoli do njegove prelokacije u nekadašnjoj Dioklecijanovoj rezidenciji prošlo jedno ili više stoljeća,⁸ a u dijelu historiografije osporava se osnutak splitske nadbiskupije prije X. stoljeća.⁹ Povijesni podaci i likovne analize pojedinih međašnih spomenika govore u prilog ranijoj pretpostavci o početku života Splita neposredno poslije rušenja Salone. S time se povezuje i datiranje pojedinih primjera graditeljske i likovne baštine (II). Među njima je i križ, uklesan na mjestu otklesanog reljefa antičke božice Pobjede nad Zlatnim vratima (II, A), likovnom analizom datiran u sredinu VII. stoljeća,¹⁰ što se sasvim poklapa s povijesnim podacima o osnutku Splita oko godine 641.¹¹ S istim događajem valja povezati i adaptaciju antičkog Jupiterova hrama, odnosno Dioklecijanova mauzoleja u splitsku stolnu crkvu. Tom su prilikom otvorena njezina južna vrata (II, B), za koja sam nedavno uz pomoć komparativne građe pokušao obrazložiti dataciju u pretkarolinško doba.¹² Iz splitske Katedrale potječe i veliki broj ulomaka kamenog namještaja, datiranje kojih ovisi i o tumačenju prijepornog pitanja vremena i uopće egzistencije nadbiskupa Ivana iz Ravenne.¹³ Neosporna je, međutim, činjenica da jedan sarkofag s imenom nadbiskupa Ivana, izrazito ranih ukrasnih i epigrafskih osobina, ipak postoji u splitskoj kriptonici.¹⁴ Njegov se ukras kiparskom obradom zaista može smatrati prijelaznim izrazom na granici između kasnoantičkih prirodnih modela i ranosrednjovjekovne stilizacije (II, C). Samo dva krajnje desna ljljlana na tom sarkofagu obrađena su na način kojim se nagovještava stilizacija svojstvena pleternom ukrasu (II, C, uvećani detalj). Isti motiv unakrsnih ljljlana obilježava i druge ulomke oltarne ograde iz splitske Katedrale (II, D), uključujući i ploču koja danas za-

tvara sarkofag oltara sv. Dujma pa se zaista može govoriti o jednoj klesarskoj radionici koja je oko sredine VII. stoljeća, najkasnije do početka VIII. stoljeća, angažirana na kame-nom namještaju stolne crkve, ukasila i sarkofag prvog split-skog nadbiskupa.

Najraniji primjeri predromaničkih crkava longitudinalnog i centralnog tipa također pripadaju pretkarolinškom razdob-lju. Mala jednobrodna Crkva sv. Mihovila »in ripa maris« u vrelima se povezuje s nadbiskupom Ivanom Ravenjani-nom, a njezin tlocrt sa širokom apsidom zaista upućuje na starokršćansku graditeljsku tradiciju.¹⁵ Po jednom povije-snom podatku i šesterokonhna Crkva sv. Marije u Trogiru pripadala bi pretkarolinškom razdoblju, sagrađena u doba bizantskog cara Teodozija III. (715.-717.).¹⁶

2. Karolinška umjetnost od druge polovice VIII. do kraja IX. stoljeća

Osnovni povijesni međaš na početku drugog razdoblja je po-četak vladanja karolinške dinastije u Franačkoj sredinom VIII. stoljeća.

Najmonumentalnija predromanička crkva u Dalmaciji, za-darska rotunda sv. Trojstva (sv. Donata, III, A) sagrađena je u ranijoj karolinškoj fazi, oko sredine VIII. stoljeća, kako se to zaključuje po radiokarbonskom datiranju njezinih drvenih greda, kada je crkva bila slobodno stojeća kružna građevina (III, A1).¹⁷ Početkom IX. stoljeća, u doba biskupa Donata, koji je imao izravne veze s karolinškim dvorom, crkva je ob-novljena i od slobodno stojeće rotunde postala je složeni građevni sklop (III, A2, A3).¹⁸

Crkve šesterokonhnog tipa, poput najbolje sačuvane Sv. Trojice u Splitu (III, B1, B2),¹⁹ Sv. Mihovila u Brnazama kod Sinja i nekoliko sličnih građevina posvećenih sv. Mari-ji ili sv. Mihovilu u Zadru i okolici, također se datiraju u dru-gu polovicu VIII. ili u IX. stoljeće.²⁰

Za datiranje drugih tipova centralne skupine od najjedno-stavnijih jednodobrovnih jednoapsidnih oblika Sv. Marije u Ižu, dviju crkava na Dugom otoku (sl. 18) i Crkve sv. Jurja u Ravanjskoj, nema sigurnih podataka, ali se pretpostavlja da su sve te građevine podignute u IX. stoljeću, a možda i četverokonhno-križna morfološka sinteza, koju pokazuju cr-teži porušene Crkve sv. Vida u Zadru,²¹ ili sačuvani primjer istoga tipa, Crkva sv. Križa u Ninu, ali prije obnove u XI. stoljeću.

Ranijoj karolinškoj fazi pripada i nekoliko reljefa iz Istre i Dalmacije, sigurne ili pretpostavljene datacije. Po biskupu Mauriciju iz početka treće četvrtine VIII. stoljeća datiran je ciborij krstionice stolne Crkve sv. Pelagija.²² Krajem VIII. stoljeća datira se, među ostalim, i Crkva sv. Marije Velike kraj Bala, trobrodna građevina s bogatim plastičnim ukra-som kapitela, imposta i oltarne ograde²³ te nekoliko drugih istarskih primjera.

Sarkofag priora Petra u peripteru splitske Katedrale, o kojem su izrečena različita mišljenja,²⁴ vjerojatno je također izrađen krajem VIII. stoljeća. Ukrašen već poznatim motivom dija-

gonalno ukriženih ljljana, pokazuje klesarsku obradu u duhu potpune geometrizacije tog motiva i može se usporedi-ti s langobarskim primjerima s kraja VIII. stoljeća.²⁵

Početkom IX. stoljeća, osim već spomenute dogradnje Cr-kve sv. Donata u Zadru datiraju se dvije građevine i kameni namještaj u Boki Kotorskoj: Crkva sv. Tripuna u Kotoru iz 809.²⁶ i oblikom vrlo srodna Crkva sv. Tome u Prčnju, koja se tipološki vezuje uz karolinški Theodulfov oratorij u Ger-miny-des-Présu (799.-818.).

Za kasniju karolinšku fazu IX. stoljeća posebno su važni lo-kaliteti na području prve hrvatske kneževine. Pratimo ih već od prvih desetljeća tog stoljeća na kamenom namještaju Cr-kve sv. Marte u Bijaćima uz adaptiranu rezidenciju hrvatskih vladara koji su sigurno datirani vladarskim ispravama.²⁷ Uz oblik te crkve (IV, A) tipski se povezuju i drugi primjeri prve polovice IX. stoljeća: Sv. Marija u Biskupiji (IV, C), adapti-rana starokršćanska crkva u Žažviću (IV, B) te bazilika u Koljanima,²⁸ iz koje potječe plutej s karakterističnim tropru-tim ispletenim kružnicama ispunjenim stiliziranim pticama, čvorovima i rozetama. Taj se reljef, u literaturi već ustalje-nog atribuiranja *majstoru koljanskog pluteja*, stilski vezuje uz radove iste radionice u Biskupiji i u drugim mjestima.²⁹

Čvrst oslonac za datiranje sačuvane baštine iz sredine IX. stoljeća čine isprave i natpis koji spominju kneza Trpimira. Na zabatu oltarne ograde iz crkve u Rižinicama kod Solina uz natpis s imenom kneza nalaze se elementi pleterne plasti-ke prepoznatljive kiparske radionice koja je izrađivala litur-gički namještaj u kneževini pa se time posredno datira i samu arhitekturu (IV, G).³⁰

Ta će obilježja još više doći do izražaja u zadnjoj četvrtini IX. stoljeća, kada su mnogi dijelovi namještaja, pa prema tome i same građevine, pouzdano datirane natpisima hrvat-skog kneza Branimira (IV, H). Stilskim su analizama utvrđe-ne dvije različite klesarske radionice koje su djelovale pri-bližno u isto doba.³¹ Prva je ostavila svoje tragove u primor-skim gradovima Ninu, Zadru i Splitu, a pripisuje se benedik-tincima, dok druga skupina reljefa pokazuje različitu obra-du, znakovitu za šire kninsko područje. Kako se na natpisi-ma tih reljefa spominju vladari i dvorski župani, ta je skupi-na pripisana *dvorskoj klesarskoj radionici*.³²

Dobiveni su tako, zahvaljujući skulpturi povezanoj s pozna-tim povijesnim ličnostima, dragocjeni podaci za određivanje nastanka predromaničkih građevina, među kojima su naroči-to važne Crkva sv. Spasa na vrelu Cetine, primjer jednobrod-ne građevine s troapsidnim prezbiterijem i s »westwerkom« (IV, E1, E2), kojoj natpis na oltarnoj ogradi otkriva donato-ra župana Gostihu (IV, E3)³³ te Crkva sv. Celicije (»Stupo-vi«) u Biskupiji, kao primjer trobrodne troapsidne bazilike sa zidanim pilonima (IV, F1, F2).³⁴

3. Umjetnost otonskog razdoblja u X. stoljeću

Deseto je stoljeće zrelo razdoblje predromanike. Povijesno ga obilježava u Europi pojava saske dinastije, čiji su vladari (Oton I., Oton II., Oton III.), upravljajući Njemačkim (tzv.

Svetim Rimskim) Carstvom, najznačajnijom zapadnoeuropskom državom svog doba, obilježili i pojedine građevine, skulpture i djela umjetničkog obrta. U Hrvatskoj je to razdoblje vladara dinastije Trpimirovića, koji nose naslov kraljeva, bliže povezanih s dalmatinskim gradovima i sa splitskom crkvom velikih metropolitanskih ovlasti. Početkom stoljeća na čelu je te velike dalmatinske metropolije nadbiskup Ivan, sin Tvrdaka, čiji sarkofag dokazuje da se pleterni motiv križeva pod arkadama, karakterističan za karolinško razdoblje IX. stoljeća, zadržao u dalmatinskim radionicama i u X. stoljeću (V, A).³⁵

Nekoliko datiranih natpisa čine osnovu kronološkoj shemi druge polovice X. stoljeća.

Među njima su za kronologiju skulpture važne dvije ploče ambona (V, B.), ukrašene ispresjecanim krugovima i rombovima, s natpisom koji spominje kralja Držislava (o. 969.-o. 997).³⁶ Glasoviti epitaf kraljice Jelene, osim što je dragocjen za genealogiju hrvatskih vladara, određuje vrijeme gradnje (ili pregradnje) Crkve sv. Stjepana na Otoku u Solinu, trobrodne građevine s kupolom (V, C).³⁷ Sličnih je tipskih obilježja bila i Crkva sv. Martina (sv. Barbare) u Trogiru, kojoj se prva faza gradnje, prije temeljite ranoromaničke obnove, povezuje sa zadarskim prokonzulom i trogirskim gradskim priorom Majusom iz zadnje četvrtine X. stoljeća.³⁸

4. Kasna predromanika i protoromanika XI. stoljeća

Dok je umjetnost XI. stoljeća Zapadne Europe u znaku romanike, do sedamdesetih godina one rane, a potom i one zrele, u perifernoj dalmatinskoj i istarskoj sredini zapaža se usporedan razvoj dviju stilskih kategorija. Na dijelu hrvatskog prostora još se uvijek održava predromanički slog u arhitekturi i naročito u skulpturi, a samo u nekim sredinama, otvorenijima prema vanjskim utjecajima, afirmira se ranoromaničko graditeljstvo i pojedini elementi romaničkog kiparstva.³⁹

Kasna je predromanika preživjela kroz cijelo XI. stoljeće, poglavito u perifernim sredinama, primjerice na neretvanskoj obali i otocima. U jedanaesto je stoljeće datiran najveći broj crkava jednobrodnog tipa raščlanjenih ili neraščlanjenih vanjskih zidnih ploha, bez kupole ili s kupolom (VI). Sačuvani primjeri jednobrodnog tipa bez kupole su crkve sv. Luke na Lastovu (VI, A), sv. Jurja u Kaštel Starome (VI, B) i mnogobrojne crkve na otoku Braču.⁴⁰

Za kasnu hrvatsku predromaniku posebno je znakovit jednobrodni kupolni tip razvijen na južnodalmatinskom prostoru od Boke Kotorske do Omiša, a najviše usredotočen na dubrovačkom području (prije svega na elafitskim otocima, VI, C, D, E, F).⁴¹ Crkve tog tipa spominju vrela krajem XI. stoljeća, a jedna od ključnih građevina, Crkva sv. Mihajla u Stonu, oslikana je freskom što među ostalim prikazuje lik kitora, u kojem većina istraživača prepoznaje istoimenog dukljanskog kralja (o. 1050.-o. 1082).⁴²

Predromaničke značajke pokazuje i skupina građevina iz XI. stoljeća s kupolom nad upisanim transeptom u Dubrovniku

i Splitu u kojima je vidljiv bizantski utjecaj. To su: dubrovačke Crkva sv. Vlaha (kasnije Katedrala sv. Marije) u dvjema ranijim fazama (VII, A)⁴³ i Crkva sv. Petra (VII, B).⁴⁴ Godine 1068. datirane su ispravom o utemeljenju samostana benediktinki i dviju splitskih crkava tipa upisanog transepta: Crkva sv. Eufemije (VII, C), kojoj je taj dokument *terminus ante quem*,⁴⁵ i Crkva sv. Mikule (VII, D), koju se, po jednoj bilješci u istom dokumentu, može identificirati s građevinom što ju je podigla Nemira, kćerka Mesagaline, a dogradio njezin brat Ivan.⁴⁶

»Westwerk« na zapadnom i skriveni prostori na istočnom korpusu Sv. Lovre u Zadru pokazuju i u toj crkvi, uz nedvojbeno prisutnost romanike, još uvijek snažne reminiscencije predromanike (VII, E).⁴⁷

I dok se tako u arhitekturi i kiparstvu predromanika na pojedinim prostorima zadržala sve do kraja stoljeća, ponegdje će se rana romanika pojaviti znatno ranije. U arhitekturi će se, najviše posredstvom benediktinaca, razviti tzv. internacionalni tip trobrodne bazilike, natkrivene kao i drugdje u Europi drvenom potkrovnom konstrukcijom (VIII.).⁴⁸ Ta obilježja pokazuju, među ostalima, Crkva sv. Petra u Drazu na otoku Rabu iz 1060. godine, bazilike sv. Petra u Osoru i sv. Mihovila u Krku te ranoromanička pregradnja Crkve sv. Ivana Evanđelista u gradu Rabu.

U Bazilici sv. Petra i Mojsija u Solinu, znakovitoj po upisanim apsidama unutar ravnog istočnog pročelja, papin je legat okrunio hrvatskoga kralja Zvonimira 1075. što je i *terminus ante quem* za datiranje građevine.⁴⁹ Na crkvi je izrazito jasno korespondiranje vanjskog i unutrašnjeg raščlanjenja kao jedna od bitnih distinkcija rane romanike od predromanike. Ukrašen liturgičkog namještaja pokazuje s jedne strane nastavak plitkoreljefne pleterne plastike, ali istodobno i pojavu ljudskog lika, svojstvenu prvim počecima romanike. Tim obilježjima liturgički se namještaj solinske bazilike veže uz tzv. zadarsko-splitsku stilsku skupinu izrazito plošnih stiliziranih reljefa koji su kronološki čvrsto određeni datirani spomenicima kao što je ciborij zadarskog prokonzula Grgura.⁵⁰ Skupina se stilski razlikuje od tek nešto plastičnije modelacije proizvoda tzv. zadarsko-kninske stilske skupine.⁵¹

Najstariji zvonik u Splitu, sačuvan nad Crkvom sv. Teodora (Gospe od Zvonika), obično se svrstava u ranu romaniku, iako još uvijek nosi snažna obilježja kasne predromanike svojom zatvorenom masom, načinom gradnje, potkrovnim konzolicama, ali i izrazito pleternim značajkama ukrasa na oltarnoj ogradi, datiranoj natpisom koji spominje splitskog priora Firmina, utvrđene povijesne ličnosti Splita s kraja devetog desetljeća XI. stoljeća.⁵²

Početak XII. stoljeća u Hrvatskoj, koja ulazi u Ugarsko-Hrvatsku Kraljevinu pod Arpadovićima, označava vrlo čvrstu povijesnu granicu između ranog i visokog srednjeg vijeka. Ta se granica poklapa s novim razdobljem i u povijesti graditeljstva i umjetnosti, koje uvodi arhitekturu i likovne umjetnosti Hrvatske u krug europske zrele romanike.

Bilješke

1

Predromaničko je graditeljstvo i umjetnosti u Dalmaciji i Istri od sredine XIX. stoljeća do danas u žarištu interesa istraživača, koji su o tome napisali mnogobrojne knjige, rasprave i članke. Upozoravam samo na noviju relevantnu literaturu, objavljenju tijekom zadnjih dvadesetak godina, putem koje se može dobiti i potpuniji pregled istraživanja tog razdoblja: **V. Delonga**, Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, Split, 1996.; Pismenost karolinškog doba i njeni hrvatski odjeci — latinska epigrafička baština u hrvatskim krajevima, u: *Hrvati i Karolinzi I* (u daljem tekstu *HiK*), Split, 2000., str. 216-249; **V. Goss**, Early Croatian Architecture, A study of the Pre-Romanesque, London, 1987.; **I. Fisković**, Slikarstvo, u: *Rano doba hrvatske kulture*, Zagreb, 1997., str. 493-509; **N. Jakšić**, Klesarstvo u službi evangelizacije, u: *HiK I*, str. 192-213; **M. Jurković**, Pojava romaničke arhitekture u Hrvatskoj, u: *Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, Zagreb, 1996., str. 325-338; Problemi periodizacije predromaničke skulpture u Istri, u: *Izdanja HAD-a*, 18/1997., str. 265-274; Arhitektura karolinškog doba, u: *HiK I*, str. 164-189; **T. Marasović**, Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji, Split, 1994.; Predromaničko graditeljstvo, u: *Rano doba hrvatske kulture*, Zagreb, 1997., str. 445-472; **A. Milošević**, Karolinški utjecaji u Hrvatskoj kneževini u svjetlu arheoloških nalaza, u: *HiK I*, str. 106-139; **M. Pejaković**, Starohrvatska sakralna arhitektura, Zagreb, 1982.; **I. Petricioli**, Oko datiranja umjetničkih spomenika ranog srednjeg vijeka, u: *Gunjačin zbornik*, Zagreb, 1980., str. 113-120; *Od Donata do Radovana*, Split, 1990.; Skulptura od VIII. do XI. stoljeća, u: *Rano doba hrvatske kulture*, Zagreb, 1997., str. 475-491; **Ž. Rapanić**, Predromaničko doba u Dalmaciji, Split, 1987.; Od grčkih kolonista do franačkih misionara, povijesno kulturna slika hrvatskog prostora, u: *HiK I*, str. 32-67; **M. Vicolja**, Elementi kronološke stratifikacije kamene skulpture u Istri od antike do rane romanike, u: *Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, Zagreb, 1996., str. 297-303.

2

Metodološki okvir za kronologiju ranosrednjovjekovne umjetnosti u Dalmaciji iznio sam u radu: **T. Marasović**, Prilog kronologiji predromaničke arhitekture u Dalmaciji, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti (Milanu Prelogu u spomen)*, Zagreb, 1990., str. 27.

3

A. Milošević, IV. 7. plutej oltarne ograde, 7./8. stoljeće, u: *Hrvati i Karolinzi II*, Katalog, Split, 2000., str. 184.

4

I. Babić, Sv. Andrija na Čiovu, u: *Prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije*, 33/1995., str. 203-222; **P. Chevalier**, Salona II, *Ecclesiae Dalmatiae I*, Rome — Split, 1995., str. 228-229.

5

A. Milošević, Sinj i Cetina u starohrvatsko doba, Split, 1996., str. 14.

6

I. Babić, nav. dj.; **P. Chevalier**, nav. dj.

7

S. Sakač, O krštenju i ugovoru Hrvata sa Sv. Stolicom u VII. vijeku, u: *Život*, XVII/1936., str. 103-106; **M. Barada**, Nadvratnik VII. stoljeća iz Kaštel Sućurca, u: *Hoffilerov zbornik*, Zagreb, str. 417.; **M. Horvat**, Oporuka priora Petra, u: *Historijski zbornik*, V/1952., str. 11-115; **L. Katić**, Vjerodostojnost Tome Arcidakona i posljednji dani Solina, u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (VAHD)*, LIII/1950.-1951., str. 99-120; **R. Katičić**, Vetustiores ec-

clesiae spatatensis memoriae, u: *Starohrvatska prosvjeta*, 3. ser., sv. XVII/1987., str. 17.

8

F. Bulić — J. Bervaldi, Kronotaksa spljetskih nadbiskupa, Zagreb, 1913., str. 116-113; **F. Šišić**, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb, 1925., str. 292; **V. Novak**, Pitanje pripadnosti splitske nadbiskupije u vrijeme njezine organizacije, u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (VAHD)*, 1923., str. 38; **Lj. Karaman**, Sarkofag Ivana Ravenjanina u Splitu i ranosrednjovjekovna pleterna ornamentika u Dalmaciji, u: *Starinar*, 3. ser., t. III/1924.-1925.; **Lj. Karaman**, O spomenicima VII. i VIII. stoljeća u Dalmaciji, u: *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, N. S. XII-XIII/1941.-1942., str. 74.

9

N. Klaić, Ivan Ravenjanin i osnutak splitske metropolije, u: *VHAD*, 55-67/1963.-1965., str. 209; **N. Klaić**, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb, 1971.

10

N. Cambi, Križ nad zapadnim vratima Dioklecijanove palače, u: *Kulturna baština*, 7/1981., str. 6.

11

T. Marasović, Prva stoljeća grada Splita, Split, 1998.

12

T. Marasović, O južnom portalu splitske katedrale, u: *Prijateljstvo zbornik, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 32/1992., str. 165-180.

13

O tome sam nedavno govorio na međunarodnom skupu (Sinj, 2001.) u povodu manifestacije *Hrvati i Karolinzi*. Usp. **T. Marasović**, Spalato nell'epoca precarolingia e carolingia, u: *Hortus Artium Medievalium*, Motovun (u tisku).

14

U ranijoj je literaturi sarkofag u splitskoj krstionici, nekoć porijeklom iz Mauzoleja splitskih nadbiskupa (Crkva sv. Mate), bio pripisan Ivanu Ravenjaninu, kojeg Toma Arcidakon navodi kao prvog splitskog nadbiskupa, **T. Arhidakon**, *Kronika* (ed. Rismondo), Split, 1977., str. 40. (Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana*, ed. Rački). S kritičkim stavom prema tom Tominom opisu u dijelu historiografije odbacuje se vezivanje sarkofaga s prvim splitskim nadbiskupom, dok je dio istraživača ostao pri toj identifikaciji. U novije se doba nastoji sarkofag iz splitske krstionice povezati s jednim splitskim nadbiskupom Ivanom koji je 787. godine sudjelovao na nicejskom koncilu; **V. Delonga**, Pismenost karolinškog doba i njeni hrvatski odjeci — latinska epigrafička baština u hrvatskim krajevima, u: *Hrvati i Karolinzi I*, Split, 2000., str. 230.; **Ž. Rapanić**, III. 24., Sarkofag Ivana Ravenjanina, kraj 8. stoljeća; u: *Hrvati i Karolinzi II*, Katalog, Split, 2001., str. 138-140.; **N. Jakšić**, Ki-parstvo u službi evangelizacije, u: *HiK I*, str. 200.

15

T. Marasović — M. Zekan, Istraživanje ranosrednjovjekovne Crkve sv. Mihovila »na obali« u Splitu, u: *Starohrvatska prosvjeta*, 3. ser., sv. XII/1982., str. 111.

16

M. Ivanišević, Trogir u povijesnim izvorima, u: *Mogućnosti*, 10-11/1980., str. 968-969.

R. Katičić, Vetustiores ecclesiae spatatensi memoriae, u: *Starohrvatska prosvjeta*, 3. ser., sv. XVII/1957., str. 17-51.

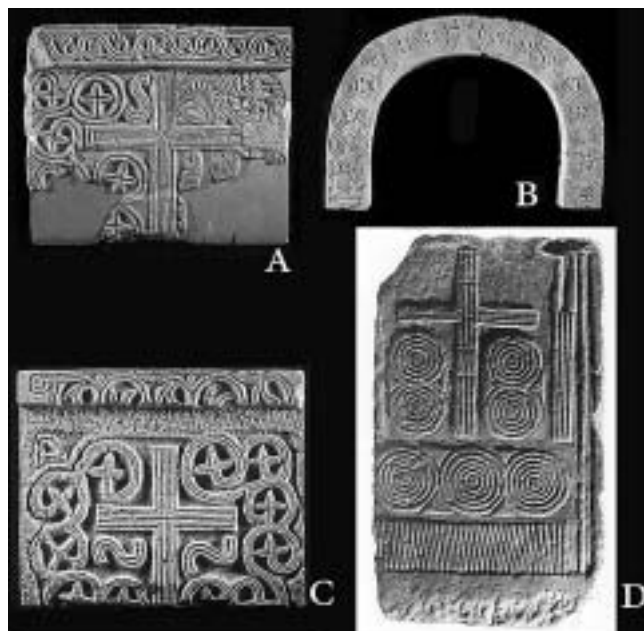
- 17
P. Vežić, Crkva Sv. Trojstva (sv. Donata) u Zadru, u: *Godišnjak Zaštite spomenika kulture*, 8-9/1893.-1895., Prilog.
- 18
Nav. dj.
- 19
J. Marasović, T. Marasović, M. Marasović, Crkva sv. Trojice u Splitu, Split, 1971.
- 20
T. Marasović, Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji, Split, 1994.; **P. Vežić**, O centralnim građevinama Zadra i Dalmacije u ranom srednjem vijeku, u: *Diadora*, 13/1991., str. 323-375.; **M. Jurković**, nav. dj. (*HiK I*)
- 21
M. Jurković, nav. dj.
- 22
HiK II, str. 52-54.
- 23
HiK II, str. 16-26.
- 24
Ž. Rapanić, Dva splitska ranosrednjovjekovna sarkofaga, u: *Arheološki radovi i rasprave*, 8-9/1982., str. 233-258.; **M. Horvat**, Oporuka splitskog priora Petra, u: *Rad Jugoslavenske akademije 283.*, Zagreb, 1951.
- 25
A. Peroni, L'arte nell'eta longobarda. Una traccia, u: *Magistra Barbaritas, i barbari in Italia*, Milano, 1984., str. 173-174.
- 26
J. Martinović, Prolegomena za problem prvobitne Crkve sv. Tripuna u Kotoru, u: *Prijateljstvo zbornik (PPUD 30)*, I/1990., str. 5-29.
- 27
M. Jurković, nav. dj., u: *HiK I*, str. 182-183.
- 28
Nav. dj.
- 29
M. Jakšić, Majstor koljanskog pluteja, u: *Izdanja HAD-a*, 8/1984., str. 243-252.
- 30
M. Jakšić, nav. dj., u: *HiK I*.
- 31
M. Jakšić, nav. dj., str. 204-211.
- 32
M. Jakšić, nav. dj., str. 212-213.
- 33
Crkva je do sada najpotpunije obrađena u tematskom svesku *Starohrvatske prosvjete*, 3. ser., 22/1995.
- 34
L'église et l'état en Croatie au IXe siècle, — le probleme du massif occidental carolingien, u: *Hortus Artium Medievalium*, 3/1997., str. 23.
- 35
B. Gabričević, Sarkofag nadbiskupa Ivana, pronađen u podrumima Dioklecijanove palače, u: *VAHD*, 62/1960., str. 87.
- 36
I. Petricioli, Skulptura od VIII. do XI. stoljeća, u: *Rano doba hrvatske kulture*, Zagreb, 1997., str. 480.
- 37
R. Bužančić, Mauzolej kraljice Jelene na Gospinu otoku, u: *Stota obljetnica otkrića nadgrobnog natpisa kraljice Jelene, 1898-1998.*, Split, 1998., str. 10.
- 38
R. Bužančić, Nova saznanja o gradnji crkve sv. Martina u Trogiru, Split, 1966. (Magistarski rad na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu).
- 39
U dijelu hrvatske historiografije umjetnosti sve građevine, skulptura i epigrafika, ukoliko su datirani XI. stoljećem, smatraju se rano-romaničkim i ne prepoznaje se stilske distinkcija, odnosno mogućnost usporednog postojanja kasne predromanike i rane romanike.
- 40
T. Marasović, Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji, Split, 1994., str. 149-152.
- 41
T. Marasović, nav. dj., str. 160-166.
- 42
Nav. dj.
- 43
Ž. Peković, Dubrovnik, nastanak i razvoj srednjovjekovnog grada, Split, 1998., str. 90-142.
- 44
Ž. Peković, Crkva sv. Petra u Dubrovniku, u: *Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, Zagreb, 1996., str. 267-277.
- 45
Codex Diplomaticus, Diplomatički zbornik I, Zagreb, 1967., str. 109-112.
- 46
T. Marasović, nav. dj. (1994.), str. 212-216.
- 47
T. Marasović, nav. dj. (1994.), str. 208-209.; **I. Petricioli**, Crkva sv. Lovre u Zadru, u: *Starohrvatska prosvjeta*, 3. ser., sv. XVII/1988.-89., str. 25.
- 48
M. Jurković, nav. dj. (1996.)
- 49
I. Petricioli, Reliefs de l'église de St-Pierre, u: *Disputationes Salonitanae I*, Split, str. 111-117.
- 50
I. Petricioli, Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji, Zagreb, 1960.
- 51
Nav. dj.
- 52
T. Marasović, Zvonici u graditeljstvu ranog srednjeg vijeka u Dalmaciji, u: *Adrias*, I/1987., str. 197-206.

Summary

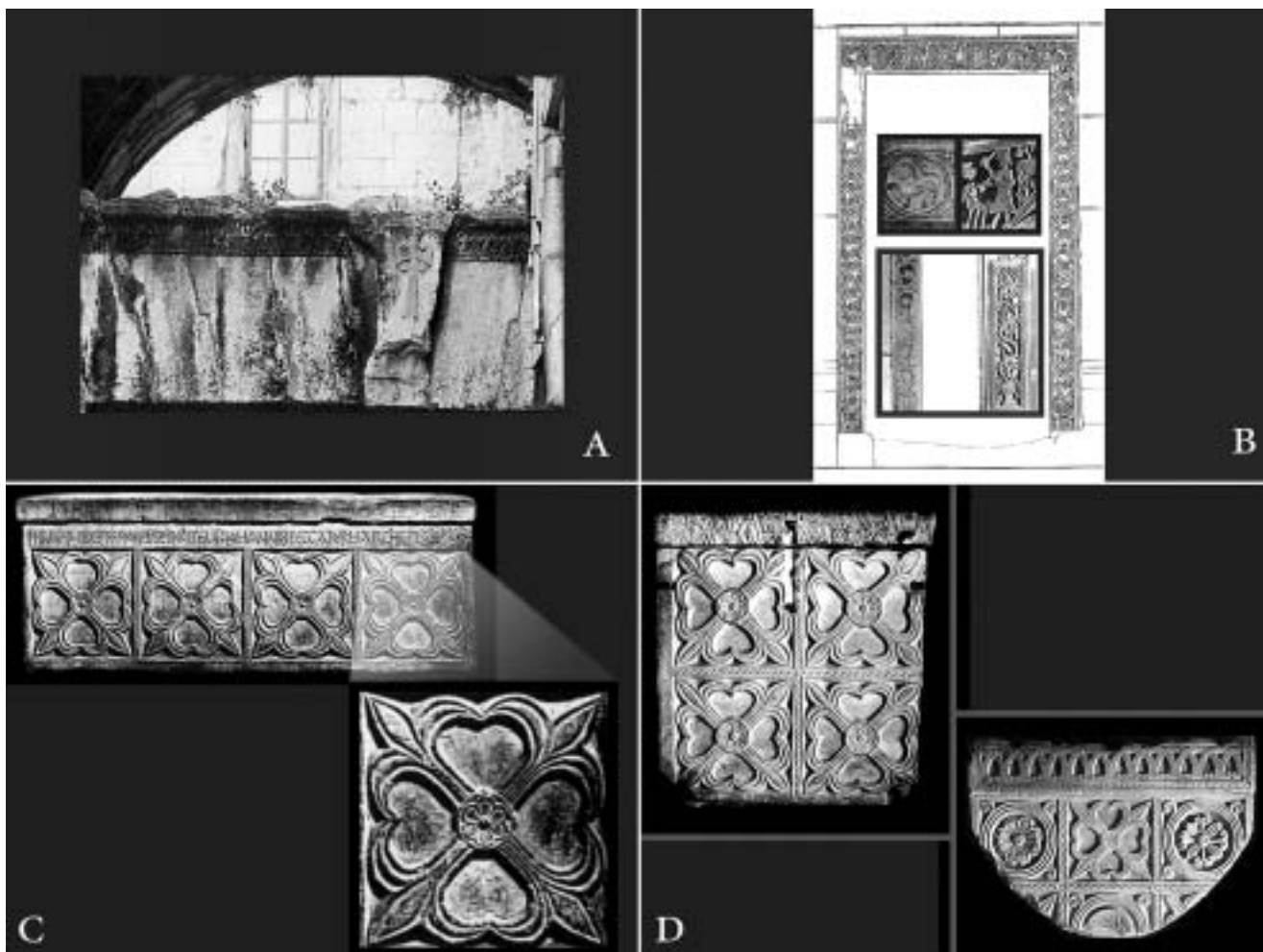
Tomislav Marasović

Proposition for the Chronological and Stylistic Periodization of Early-medieval Art in Croatia

The architectural and artistic topography of Dalmatia and Istria shows one of the greatest regional concentrations of early-medieval churches. Today, after over a century of scientific research, it is possible to establish a relatively firm chronology based on the liturgical installations usually decorated with shallow relief and inscriptions, as well as according to the archive documents and the comparative context of the related European monuments. In the interval between the 7th and the 11th century it would be possible to distinguish four chronological and stylistic periods: 1) the pre-Carolingian period of the 7th and first half of the 8th century; 2) the Carolingian period from the mid 8th till the end of the 9th century; 3) the mature pre-Romanesque of the Ottonian period of the 10th century; 4) the late pre-Romanesque and proto-Romanesque of the 11th century.

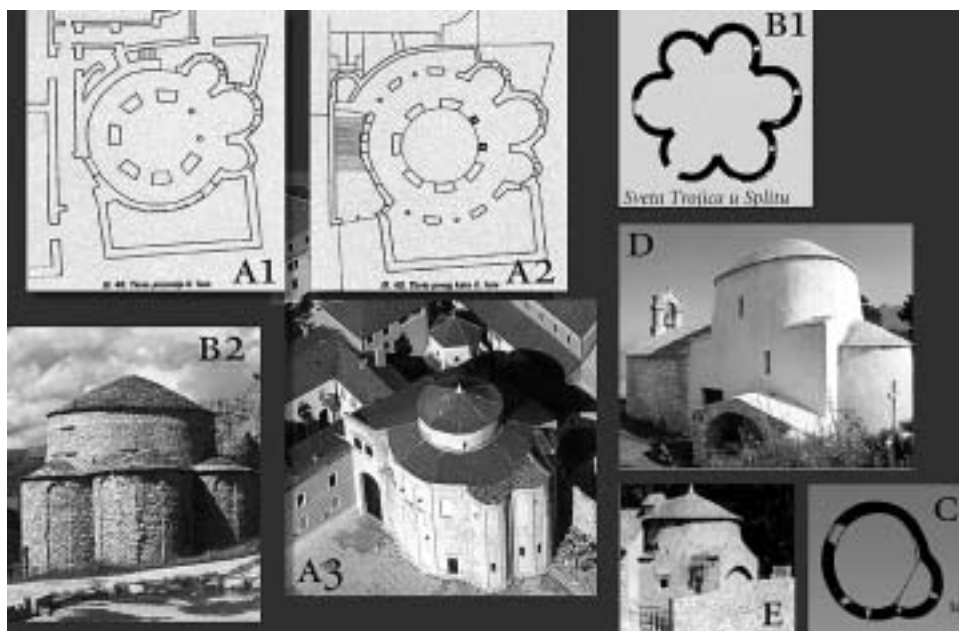

Pretkarolinška skulptura u Dalmaciji: A, B. Plutej i luk iz Crkve sv. Marte u Bijaćima; C. Plutej iz Crkve sv. Andrije kod Trogira.

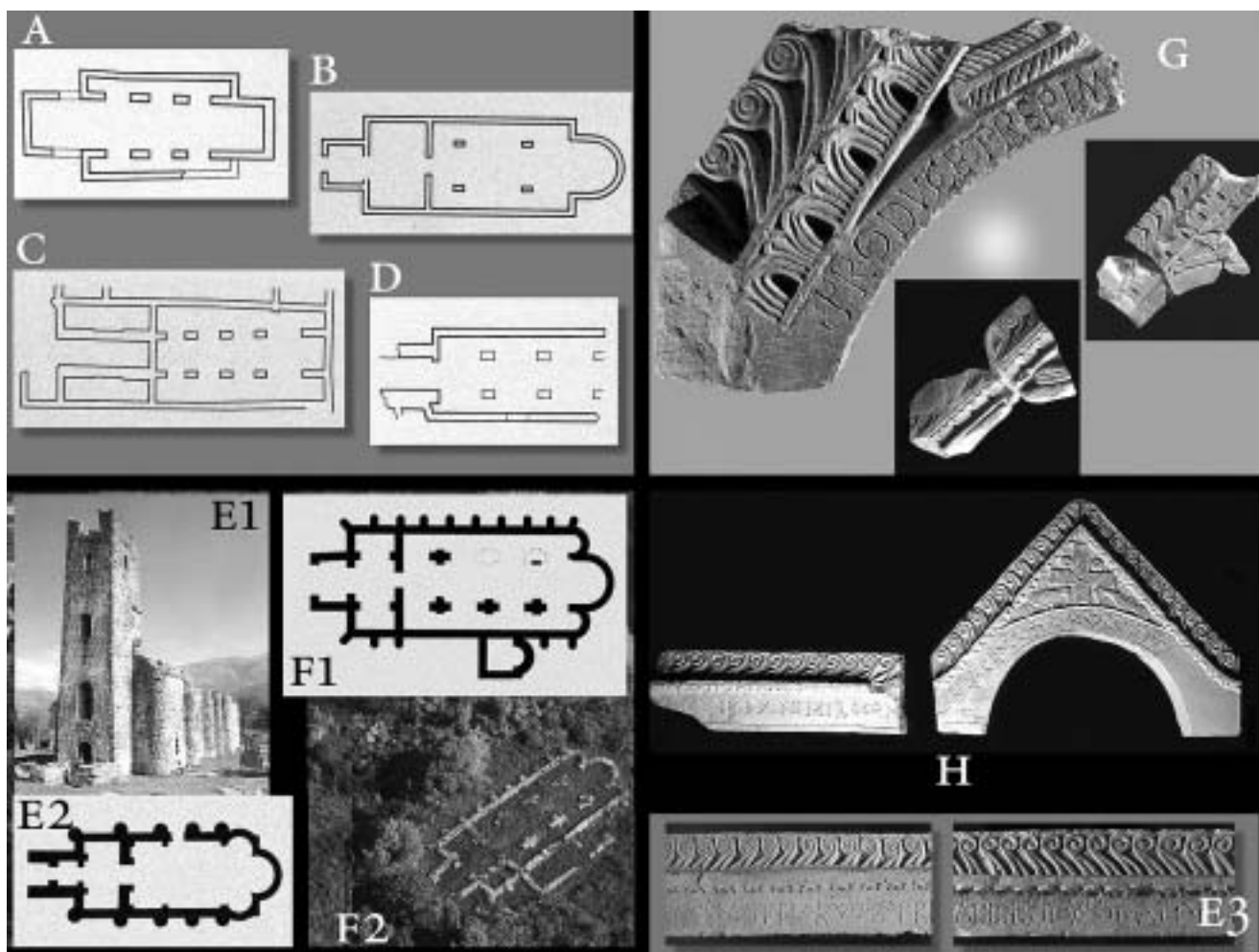

Pretkarolinška skulptura u Splitu: A. Reljef s križem nad zapadnim vratima Dioklecijanove palače; B. Južna vrata Katedrale, cjelina (M. Marasović) i detalji; C. Sarkofag nadbiskupa Ivana, cjelina i detalj desnog kraja ukrasa; D. Pluteji iz Katedrale.

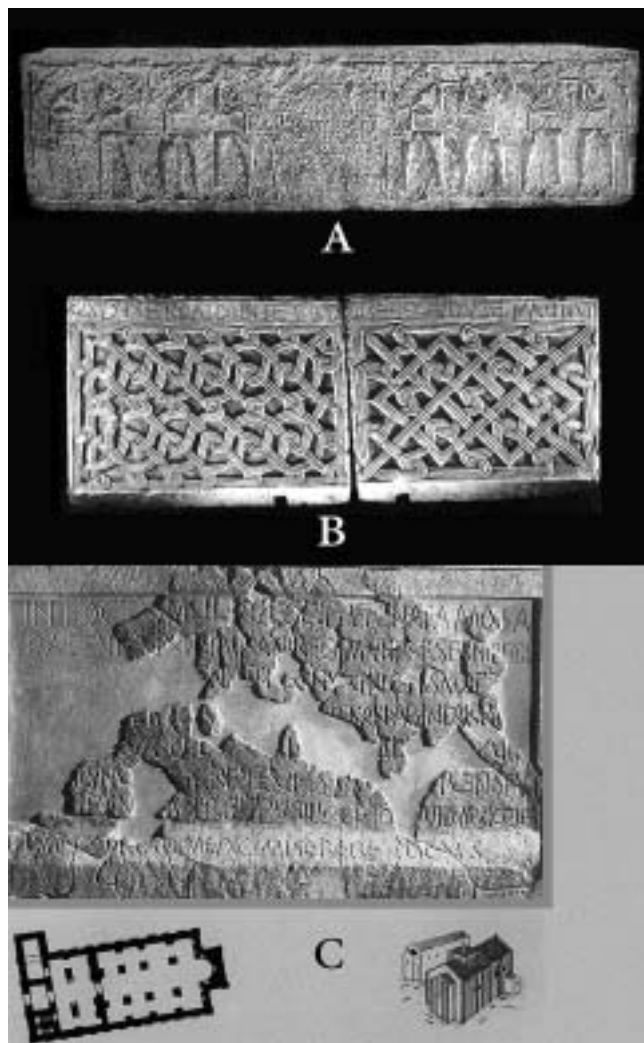
Centralne građevine karolinškog razdoblja: A1. Crkva sv. Trojstva u Zadru, tlocrt I. faze (P. Vežić); A2. tlocrt II. faze, A3. današnji izgled; B1. Crkva sv. Trojice u Splitu, današnji izgled, B2. tlocrt; C. Sv. Marija u Malom Ižu, tlocrt (I. Petricioli); D. Sv. Juraj u Ravanjskoj, današnji izgled; E. Sv. Pelegrin kod Savra (Dugi otok), današnji izgled.

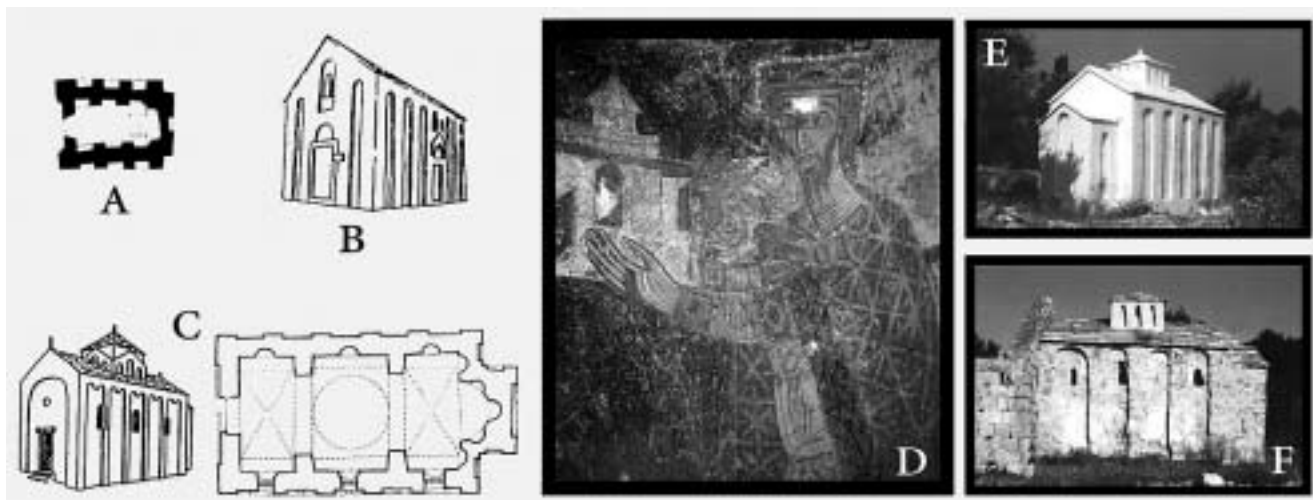
Uzdužne građevine i skulptura karolinškog razdoblja: A. Sv. Marta u Bijaćima; B. Bazilika u Žažviću; C. Sv. Marija u Biskupiji; D. Bazilika u Koljanima; E1. Sv. Spas u Cetini, današnji izgled; E2. tlocrt (T. Marasović); E3. grede oltarne ograde s natpisom župana Gostihe; F1. Sv. Cecilija (»Stupovi«) u Biskupiji; F2. današnji ostaci; G. Rižinice, zabat s natpisom kneza Trpimira i srodni reljefi; H. Šopot kod Benkovca, oltarna ograda s natpisom kneza Branimira.

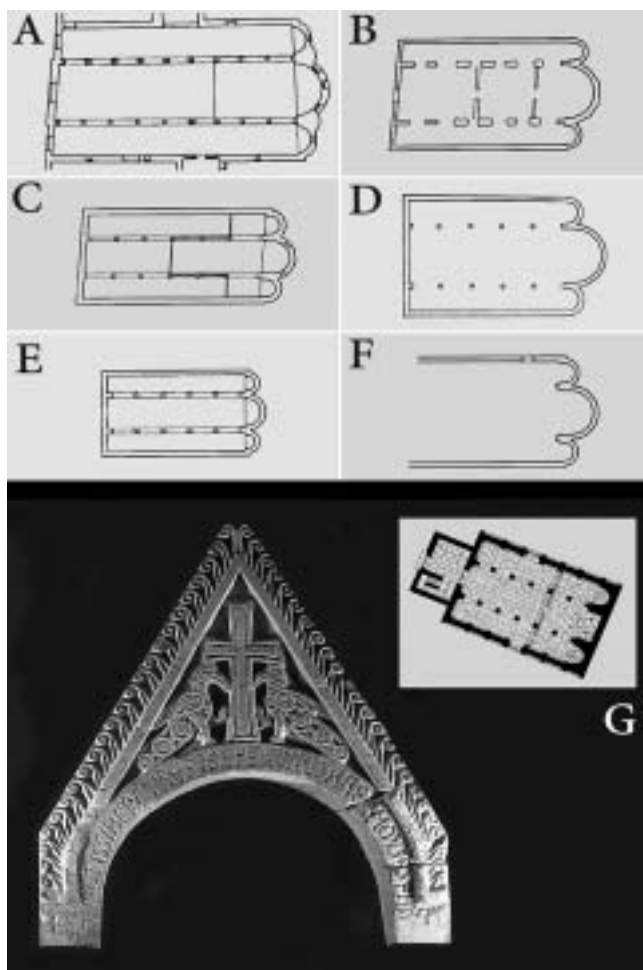
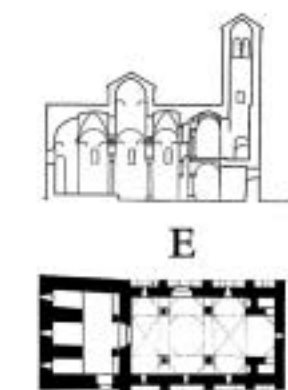
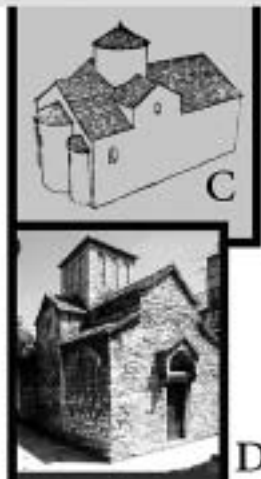
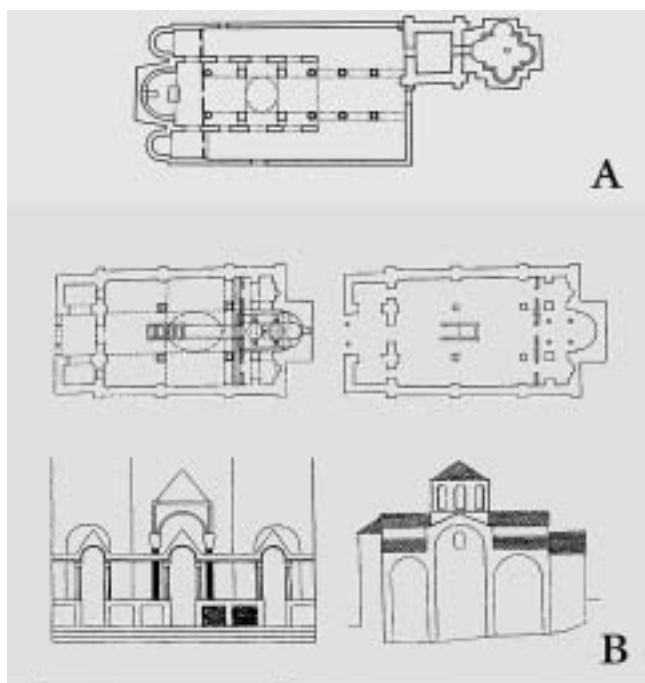

Skulptura i arhitektura X. stoljeća: A. Sarkofag splitskog nadbiskupa Ivana Tvrdakova; B. Ploče ambona s natpisom kralja Držislava iz Kapitula u Kninu; C. Crkva sv. Stjepana u Solinu, tlocrt i pretpostavljeni izvorni izgled (E. Dyggve), natpis kraljice Jelene.

Jednobrodne crkve XI. stoljeća bez kupole: A. Sv. Luka u Lastovu, tlocrt; B. Sv. Juraj kod Kaštel Staroga; Južnodalmatinski tip s kupolom; C. Sv. Petar u Priku u Omišu, izgled i tlocrt; D. Sv. Mihajlo, freska s likom donatora; E. Sv. Petar na Šipanu (nakon obnove); F. Sv. Ivan Krstitelj na Lopudu.

Crkve XI. stoljeća s kupolom: A. Dubrovačka katedrala (II. faza); B. Crkva sv. Petra u Dubrovniku, tlocrt, presjek, elevacija (Ž. Peković); C. Sv. Eufemija u Splitu, pretpostavljeni izvorni izgled (J. Marasović); D. Sv. Mikula u Splitu, današnji izgled; E. Sv. Lovre u Zadru, pretpostavljeni izvorni presjek i tlocrt (I. Petricioli)

Neki od primjera ranoromaničke internacionalne arhitekture (prema M. Jurkoviću): A. Sv. Lovreć, Župna crkva sv. Martina; B. Osor, Sv. Petar, Rab; C. Sv. Petar u Supetarskoj drazi; D. Zadar, Sv. Marija; E. Rab, Sv. Andrija; F. Nin, Sv. Marija (nakon pregradnje u XI. stoljeću); G. Sv. Petar i Mojsije u Solinu, pretpostavljeni izvorni tlocrt (Dyggve) i zabat oltarne ograde.